

SAKSA-EESTI SUHTED UUES KUUES

Sirje KIVIMÄE

Toimetusse saabunud 24. septembril 1996

Paljude aktuaalseid arenguid siinmail dokumenteerinud käsitluste järel ilmus 1994. aastal Saksamaal Siedleri kirjastuse monumentaalsena kavandatud sarjas "Saksa ajalugu Euroopa idaosas" ka köide "Baltimaad", mis hõlmab Eesti ja Läti ajalugu ristiusustamise algusest baltisakslaste organiseeritud lahkumiseni välja.¹ Teose kolmest autorist kaks on sündinud Eestis – Heinz von zur Mühlen ja Gert von Pistohlkors. Viimane on ühtlasi selle köite toimetaja. Lähema aja käsitlus on Schleswig-Holsteinist pärit Michael Garleffi sulest, kes oli professor Georg von Rauchi õpilane. Eesti retsensendid on kiitnud raamatut, tõstes esile autorite objektiivsust, üleolekut seisuslik-rahvuslikust vaatekohast ja püüdu mõista kõiki neid, kes aegade jooksul on loonud Balti ajalugu.²

Märkimisväärselt rikkalikult on autorid kasutanud vastavat kirjandust, sealhulgas eesti ja läti ajaloolaste uurimusi. Kuid eelkõige kujutab see põhjalik raamat ikkagi teatavat baltisaksa ajalookirjutuse kokkuvõtet. Kõik kolm autorit on ka juhtivalt tegevad Saksamaal pärast sõda Baltimaade ajaloo uurimist organiseerinud ja koordineerinud Balti Ajaloo Komisjonis, Gert von Pistohlkors 1979. aastast selle esimehena.

Paralleelselt ilmub Ida-Saksa Kultuuri- nõukogu Sihtasutuse eestvõttel väiksemas mahus õpperaamatute sari sakslaste asualadest

Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. Im Auftrage der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Bonn, herausgegeben von Wilfried Schlaw. Bruckmann, München, 1995, 356 lk.

Euroopa ida- ja lõunaosas professor Wilfried Schlaw toimetusel, kes ise, olles pärit tuntud baltisaksa literaadi perekonnast, on samuti aktiivselt tegev Balti Ajaloo Komisjonis. Schlaw enda koostatud köide "Baltisakslased" koosneb üksikkäsitlustest.³ Pearaskust kannab seejuures juba 1973. aastal ilmunud Arved parun von Taube ja Erik Thomsoni ajalooline ülevaade baltisakslastest, mille Michael Garleff on ümber töötanud ja mis sellisel kujul on nüüd tõlgitud eesti keelde.⁴ Sarja teistest raamatutest erinevalt on käsitletud ka Läti ja Eesti ajalugu ilma baltisakslasteta, s.o. lähemas minevikus, autorid akadeemik Jānis Stradiņš ja allakirjutanu.

Kuid Ida-Saksa Kultuuri- nõukogu Sihtasutuse ülesandel on käsil veel kolmas samalaadne sari. Nagu üldtiitlist "Tuhat aastat naabrust" võib välja lugeda, seatakse selles esikohale sakslaste ja nende siirdealade pärisrahvaste vahelised suhted. Jällegi Wilfried Schlaw toimetusel mõõdnud aastal ilmunud neljas köide kannabki pealkirja "Balti ruumi rahvad ja sakslased".⁵ Sedakorda on vaadeldud ulatuslikumat regiooni kunagiste preislaste asualast kuni Narvani, seega Saksa ordu võimalust territooriumi, aga ka sellest väljaspool asunud Leedut. Ositi tulevad jutuks

¹ Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder. Herausgegeben von Gert von Pistohlkors. Siedler, Berlin, 1994.

² Kahk, J. – Eesti TA Toim. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused, 1995, 44, 4, 532–537; Vahre, S. Tiit Rosenberg. Raamat baltisakslaste ajaloo ja mitte ainult sellest. – Kleio, 1996, 1, 46–49.

³ Schlaw, W. (koost.). Die Deutschbalten. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, 6. Langen Müller, München, 1995.

⁴ Taube, A. v., Thomson, E. Baltisakslased Eestis ja Lätis. Baltisakslaste ajaloo lühiviiva. Tartu, 1996.

⁵ Tausend Jahre Nachbarschaft. Die Völker des baltischen Raumes und die Deutschen. Im Auftrage der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Bonn, herausgegeben von Wilfried Schlaw. Bruckmann, München, 1995.

ka sakslased Soomes. Sakslased on sellest ruumist küll lahkunud, ometi võib toimetaja õigusega väita, et neid maid ja rahvaid sidusid mitmekesised põimingud mitte üksnes poliitilises ja majanduslikus, vaid esmajoones sotsiaalses ja kultuurilises valdkonnas. Et vastastikutest suhetest on soovitud igakülgselt pilti saada, siis on 35 artikli autoriteks kutsumatud sakslastele lisaks nii eestlasi, lätlasi ja leedulasi kui ka üks soomlane.

Schlaui enda sellesse "jahedasse naaberriigesse" sissejuhatava artikli järel tutvustab regiooni looduslikke olusid professor Wilhelm Wöhlike. Raamatu kolmest põhijaotusest mahukaimat, üldist ajaloolist arengut käsitlevat osa alustab Jüri Selirand, jälgides eraldi lääne- ja idabalti ning läänemeresoome rahvaste ja nende tolleaegsete naabrite seisundit enne rootslaste, taanlaste ja sakslaste vallutusi. Arenguid Vana-Liivimaal ning edasi sakslasi, eestlasi ja lätlasi Poola ja Rootsi võimu all käsitleb juba nimetatud Heinz von zur Mühlen. Koguni kahes artiklis vaadeldakse mõnevõrra teistsiti kujunenud sakslaste ja lätlaste vahekorda Kuramaa hertsogiriigis (Martin Hübner ja Volker Keller, Arthur Hoheisel).

Rahvaste suhteid siinmail järgnevalt tsaaririigi koosseisus, kus uue komponendina lisandus vene element, analüüsib taas Gert von Pistohlkors, tuues esile lätlaste eestlastest hoopis teravamalt väljanäidatud suhtumist sakslastesse ja teisel poolt Läti ala sakslaste seas eriti 1905. aasta revolutsiooni ajal süvenenud vaenu lätlaste vastu. Nii piirdubki Michael Garleff kahe maailmasõja vahelise perioodi käsitluses üksnes Eesti Vabariigiga, kus rahvusvahemustele võimaldati kultuuriautonomia. Suhetest Lätis, kus sakslaste osakaal oli palju suurem ja läti-saksa vahekord mitmes plaanis tunduvalt pingelisem, kirjutab baltisaksa päritolu Helmut Kause. Leedulaste ja nende asual valdavalt talupoegkonnaga esindatud sakslaste suhted enne ja pärast Esimest maailmasõda on Harry Stossuni teema.

Jälgimaks Teise maailmasõja sündmusi Balti ruumis ja kohalike rahvaste vastuolulist suhtumist sakslastesse läks vaja vaieldamatult parima asjatundja, soomlase Seppo Myllyniemi abi. Eesti, läti ja leedu põgenike käekäiku pärast sõda Saksamaal, kuhu eestlasi jäi teatavasti vähe pidama, tutvustab Tartus sündinud Olgrid Aule.

Sotsiaal- ja majandusajalooline osa on suhteliselt napp. Wilfried Schlaui jälgib esmalt saksa elanikkonna gruppide tekkimist. Nende seas 19. sajandi keskpaigast toimunud sotsiaal-demograafiliste muutuste osas on tal toetuda oma varasemate uurimustele. Õige huvitavalt esitab Bernhard Jähnig loo sakslastest, balti hõimudest ja slaavlastest uue rahvuskoosluse tekkimise kohta Preisimaal. Tihedakoelise ülevaates regiooni osade vahelistest majandussidemetest keskajal (Sabine Dumshat) jääb kõlama pigem nende omavaheline konkurents. Ometi just Hansa kantud kaubandussidemete mõjul piirkond integreerus ja haarati läänepoolse Euroopa kultuuriruumi. Uus lähenemine Sak-

samaale toimus industrialiseerimise käigus (Thomas M. Bohn).

Kultuuriajalooline osa algab mõistagi kohalike rahvaste ja sakslaste kiriklik-reliigioossete sidemete käsitlustega. Katoliku kiriku osa uurinud Rudolf Gurlich osutab, muide, selle väheteadu ettevõtmistele Eestis 1920.–1930. aastail. Evangeelse usutunnistuse levikust kui olulisest sakslasi kohalikega liitvast faktorist kirjutab Heinrich Wittram. Professor Friedrich Scholz jälgib võrdlevalt vaimulike osa kirjakeelte arendamisel Baltimaades. Järgnevad ülevaated sidemetest erinevates kultuurivaldkondades on jäetud küllap vist esmargipäraselt pärisrahvaste esindajate hooleks, seejuures väikese ülekaaluga eestlaste kasuks. Väliseesti autor Ervin Pütsep esitab õigupoolest Eesti kujutava kunsti lühiajaloo keskajast 20. sajandi alguseni, seal edasi otsib aga saksa mõjusid eesti kunstnike loomingus. Sama kehtib Kaur Altoa käsitluse kohta Eesti arhitektuurist, kus veel 19. sajandil olulist osa etendasid Saksamaalt sisserännanud arhitektid.

Et 1802. aastal taasavatud Tartu ülikool oli saksa teadusasutus, seda ei sea tänapäeval vist enam keegi kahtluse alla. Kui venetamine ka tõrjus sakslasi ülikoolist, võib saksa-eesti sidemetest teaduse vallas kõnelda alles siis, kui kujunes eesti vastav potentsiaal, seega iseseisvumise järel. Seepärast ongi Villu Tamuli artikkel Eesti ja sakslaste teadussidemetest ülikooli raames. Nii Tamul kui ka Lätist sama laadi teemat käsitlenud Jānis Stradiņš peatuvad lühidalt tänapäeva teadussidemetele Saksamaaga. Lätis näivad need olevat paremini institutionaliseeritud.

Kirjandusalaseid kontakte vaadelnud Jaan Undusk ei saa muidugi mööda eesti kirjandusloost. Kuid tüpoloogilisest skeemist lähtuvalt eristab ta otsesed ja transformatiivseid kokkupuuteid. Esimeste osas tõstab ta esile saksa laensõnade suurt osakaalu eesti keeles, teisel puhul aga osutab vastastikele peegeldustele tekstilisel ja temaatilisel tasandil. Paraku on baltisaksa kirjanduse eesti lugejale peaaegu tundmatu, see-eest on mõned baltisaksa tüübid just eesti kirjanduse kaudu kinnistunud meil lausa sotsioloogiliste klišeedena. Üsna sarnaselt oli saksa mõjudet ära määratud läti kirjanduse areng, aga seda käsitlenud välislätlastest professor Valters Nollendorfs rõhutab läti ilukirjanduse varasemat iseseisvumist.

Tegemist on väljapeetult akadeemilise väljaandega, kus tänuväärset ulatuslikult on viidatud asjakohasele kirjandusele. Kahjuks vajanuks küll nimeregister isikuandmete poolest täiendamist. Kuivõrd kultuuriloolised käsitlused viivad osalt tänapäevani välja ja piirduvad ainult Eesti, Läti ja Leedu, jäävad need maad sakslaste Balti mere äärsetes naabersuhetes prevaleerima. Et aga rikkalikult illustreeritud raamatus leidub fotosid nii kohalikust folkloorist miljööst kui ka eesti, läti ja leedu poliitikute ning kultuuritegelastest, on välja tulnud väga esinduslik Baltimaade ajalugu ja pärisrahvaid tutvustav koguteos.